

В. Франко **І. ФРАННО**

~~43460~~

~~96-97~~

ОТЕЦЬ ГУМОРИСТ

120

№ 96-97 5. 10 к. № 96-97

ОПАННО

50-00

ОТДЕЛЪ ТИПОГРАФИИ

06

І. ФРАНКО

ОТЕЦЬ ГУМОРИСТ

43400/

96-97

Друк. „Укр. Робітник“

Укрголовліт № 155

Замовл. № 4148

Тир. 10160 пр.

Харків

1928

Львівська Філія
Бібліотеки АН-УРСР

229-63
Львівська Бібліотека
АН УРСР
№ 31 862

1928
I
0-825

I

Василіянин о. Софрон Телесницький мав у Дрогобичі, особливо серед отців василіян, славу гумориста. То чесна, щира, одверта душа, що в кожне товариство вносить якийсь подув легкості, невимушеної свободи, якусь погідність та веселість. Зачне щось оповідати, то хоч і не садиться на дотеп, як це чинять інші, а, проте, відразу вводить усіх у добрий гумор, викликає веселість і сміх там, де сама річ, здавалось би, не виявляє нічого смішного. Така вже якась золота душа в тім непоказнім, худім і, бачилось би, радше до меланхолії, як до веселости, накліннім чоловіці.

Така слава попередила о. Телесницького ще, мабуть, перед його приходом до Дрогобича, і він умів піддержати її й потім. Коли ми, діти-школярі, скінчивши другу

класу, мали роз'їжджатися на вакації, наш улюблений учитель і повірник катехит о. Красницький, сказав нам:

— Ну на другий рік будете мати господарем класи о. Телесницького. Золота душа! Буде вам добре з ним. Одного лише боюся, щоб ви, такі урвителі, не надуживали його доброти та не розвезлися, як циганські пуги.

— Ні, ні, ми цього не зробимо!—кричали ми радісно, і в тій щасливій надії роз'їхалися додому.

Слідуючого шкільного року третя класа нормальної школи була незвичайно численна. По інавгураційнім¹ богослуженню нас завели до великої кімнати, цензор² Заяць порозміщував нас у лавках, відповідно до росту—менших наперед, а більших назад; одна лавка, що стояла окремо, за залізною піччю, боком до всіх інших, лишилася порожня. Ми їй не допитували в цензора, чому це так. Ми не дармо були третьокласники, і знали, що це по давню заведеному ще езуїтами звичаю «осляча

¹ Інавгураційний—вступний святочний.

² Цензор—старший учень, доглядач.

лавка», так сказати, карна колонія класи. Кому-то доведеться заселити її? Та я сумніваюся, чи хто з нас у ту хвилю думав про це. У класі було шумно, весело; вакаційне повітря ще не вивітріло з наших голів, а до того надія на такого доброго господаря класи окрилювала дитячі серця. Ми розмовляли, сміялися, деякі ходили посередині, і навіть сам цензор Заяць відложив набік свою звичайну повагу, тим більше, що він, властиво, й не був іще офіційально іменований цензором, бо це залежало від нового господаря класи.

Ось заголосив плаксивим голосом дзвінок, оповіщаючи початок години, залопотіли в коридорі покvapні кроки якихось запізнених школярів, почулися якісь крики, стукання дверима, і в класі залягла тиша. Чути було клекіт торгового дня на близькій торговиці, пискливі окрики євреїв: «Свіже сьиріки»¹, квик поросят та скрип бойківських немазаних, щиро-дерев'яних возів, які славились тим, що в них нема ані одного цвяшка залізного. Діти в класі

¹ Свіже сьиріки—свіжі пиріжки із сиром.

вже не важились говорити голосно, ані ходити з лавки до лавки; де-де чути ще веселі шепти, притишене хихотання, шелест перевертаних книжок; лише цензор Заяць міреним кроком ходить посередині та глядить, чи всі сидять у такім порядку, як він посадив їх:

— Книжки під лавку! Руки на лавку!—командує він.—Пст! Тихо! Ідуть уже!

Чути в коридорі голосне, мірене стукання кроків, і то не одної, а двох пар ніг. Ближче, ближче до дверей нашої класи... ось нараз відчиняються двері. Входить наперед заживна постать ректора о. Барусевича, з круглим, пухким, але поважним лицем, а за ним висока, худа, дошковата фігура з широким, видовженим якимсь наперед, мов конячим лицем, чорним, мов щітка наїженим волоссям, низьким чолом, широким ротом та недбало виголеним підборіддям, на якому видно було стернянку чорного, твердого волосся. На фігурі чорна ряса, переперезана чорним, широким поясом, але зроблена якимсь мов не на його міру, здавалося—заширока на нього, так що його худе тіло телімбалось

в ній, мов доріпліе горохове зерно в розбухлім, зеленім іще стручку. Лице фігури робило якесь жалісливе вражіння не то голодного, не то хворого чоловіка. Джерела веселости, тої, що пливе з доброго чоловіколюбного серця, і так і бризкала з кожного позирку, кожного руху, кожного слова нашого катехета о. Красицького, в лиці нового нашого вчителя ми не завважили ані сліду.

— Ну, хлопці!—промовив о. ректор, велівши нам сісти, говорив, розуміється по-польськи, бо це тоді, *nota bene*, ще за, так званої, германізації (це, що тут оповідаю, діялося в 1864 році) була, не знаю чи згори наказана, чи з власної привички заведена урядова мова в школі отців василіян,—маєте тут нового вчителя і господаря класи, о. Телесницького. Буде вас учити польської, руської¹ й німецької мови, рахунків та співу. Слухайте його, будьте пильні та чемні, щоби мені не потребував жалуватися на вас. Я знаю, ви хлопці порядні й не будете робити йому

¹ Руської—української,

прикрости. Ну, отже!—з цим словом, яке від біди мало заступати німецьке «also», що ним о. Барусевич любив сипати щохвилі у своїй звичайній, байдуже чи польській чи руській розмові, він подав руку новому вчителеві, супроводив його до ступенів «градуса»—підвищеної дощаної платформи, на якій стояла з одного боку, ближче дверей, учительська катедра, а з другого, ближче вікна, чорна таблиця,—і, відповівши кивком голови на наш поклін, виявлений вставанням із місць, вийшов із класи.

II

— Ну!

Це було перше слово, яке ми почули з уст о. Телесницького. Ми зирнули на нього. Стояв на градусі, високий, тонкий, мов віха на окопі: поли його довгої рясини розвернулися і під нею видно було чорні брудні штани, впущені в високі халяви чобіт. І хоча голос його був якийсь прикрий, горяний, і хоча в його лиці не видно було ані сліду веселости, то, проте, ми, упереджені про його гумористичну вдачу, всі в один голос зареготалися радісним, дитячим сміхом.

Лице о. Телесницького почервоніло. Він зирнув по собі, закинув полу своєї реверенди¹, а потім, зирнувши гостро по класі, озвався:

— А то що? Чого смієтесь?

Ми затихли.

— Хіба я вам дозволив сміятися? Хто вам дозволив сміятися?—допитував він, гостро позираючи по класі.

Ми мовчали, але не почували страху. Після веселих годин о. катехита, на яких бувало повно жартів та сміхів, ми не вірили, щоб новий учитель міг уважати наш сміх якимось злочином.

— Я тут господар класи!—мовив він з повагою, яка декому з нас могла видатись навіть дуже гумористичною. — Пам'ятайте собі. На моїх годинах маєте лиш тоді сміятися, коли я вам скажу, і тоді плакати, коли я вам скажу. Розумієте?

Дехто в класі усміхався.

— Halt!² Ти там! Як називаєшся?—скрикнув о. Телесницький до одного такого сміхуна.

¹ Реверенда—ряса.

² Halt—німецьке, стій.

Ученьк сказав своє ім'я й прізвище.

— Ти чого смієшся?

— Я не сміюся.

— Як то ні? Адже я бачив.

— Я нехотячи.

— Нехотячи? Ну, сідай! А на другий раз пильнуй своєї «хотячи», бо я заставляю тебе нехотячи й заплакати.

Почався звичайний порядок першої години: укладання каталогу, знайомлення вчителя з учениками, розсаджування по місцях.

Отець Телесницький, зрештою, що до цього останнього пункту на разі прийняв розсадження, доконане цензором Заяцем, при чім затвердив його також на цензорстві.

— Ну, а тепер перейдемо до книжки! Насамперед, німецьке.

Ми всі повиймали книжки. Вчитель викликав учеників за чергою і велів їм читати з книжки по два-три речення. Сам він тимчасом широкими кроками ходив по класі, вимахував руками, кивав головою, а коли хто помилився в читанню, підхапував насмішливо помилку, повторяв

її на різні лади, стараючись довести її ще більше до карикатури.

— Aga! Der Géssell! ¹ Der Géssell!—кричав він.—А може там є der Gisell, der Gósell, der Gásell, га? Ану, подивися!

— Ні, нема, тільки der Gésell.

— Тільки der Gésell! Га, га, га! То диво. А, може, там є der Geséll?

Хлопець, що досі не знав, чого зупиняється о. учитель при цьому слові й чого хоче від нього (він, видно, не мав поняття про те, як акцентується німецьке слово der Gesell, і акцентував його польським звичаєм), тепер зирнув заклопотано на вчителя і мовив несміло:

— Та... я не знаю. Може й der Geséll.

— А видиш! Нарешті, доглупався! Ну, отже: der Geséll. Читай далі.

Коли б ми були старші та й розумілися на психології, ми були б швидко зміркували, що головним, а, може і єдиним елементом гумору о. Телесницького була іронія, той гризький плин, що тече з жовчевого успособлення, з невдоволеної, чи-

¹ Der Gesell—нім. товариш.

мось покривдженої або упослідженої вдачі в хорого організму або з хорої душі. Ми, розуміється, тоді не вміли назвати того, але швидко почули своїми дитячими душами, що гумор о. Телесницького, то не для нас страва, що в ньому криється щось зловнє та завидуюче, щось таке, як той демон, що ніччю кидається під ноги пішохода і звалює його на землю або стромляє кимаччя¹ між колеса біжучого воза, щоб або віз перевернувся, або колесо зламалося. Цей зловнїй, оприскливий гумор, що вибухав радістю лиш тоді, коли хтось із нас сказав дурницю, не піднімав наших дитячих душ, але здавлював, гальмував та душив їх. Та це були лише початки, зглядно, невинні початки. Далі прийшло зовсім не те.

III

Перші дні шкільної науки йшли сяк-так.

Отець Телесницький кричав, сердився іноді, говорив кпинами та насміхами там,

¹ Кимаччя—палки.

де б треба було пояснень та добродушної терпеливості, але лекції проходили спокійно. Ми привикли до немудрих учителів, до василіянських новаків та панотців, що, замість пояснень, часто мали «паци», а замість добродушної терпеливості—різки, і о. Телесницький міг видатися нам зовсім не гіршим, а навіть подекуди ліпшим від інших.

Правда, своєї слави, як гуморист, як забавний учитель, він поки-що не виправдав. Навпаки, він робився день від дня якийсь похмуріший та понуріший. Здавалося, що він хворий, що йому чогось нестає; його лице видавалось іноді аж жовтим. Часто у хвилях сердитості він закушував свої тонкі, безкровні губи й оглядався довкола, немов шукав чогось або когось, на кім би міг зірвати свою злість.

І ще одне. Хоча це була третя класа нормальної, по-теперішньому людової¹ школи вищого, міського типу, і ми ледве дійшли у граматиці до деклінації² та кон'ю-

¹ Людової—з польськ. народньої.

² Деклінація—відміна речівників.

гації¹, то все-таки ми, особливо ті, що мали бистріше око й не дрімали в часі науки, мали не раз нагоду переконатися, що о. Телесницький навіть для цього низесенького ступеня розпоряджав замалим засобом знання. Аритметичні задачі, подані в нашім Rechnungsbuch'у², робили йому труднощі; навіть з відмінами слів, з німецькими родівниками та з розрізненнями частей мови він не все вмів дати собі раді.

Одна з таких його помилок привела мене уперше в конфлікт з о. Телесницьким. Ученик, що сидів обік мене, викликаний з німецького, мав перекласти речення: Im Sommer herrscht grosse Hitze³. Він переклав по-польськи: W lecie panuje wielkie goraco. Далі йшло речення: In der Hitze spazieren ist schädlich⁴ Ученик заплутався.

— W go... w gora...

— Ну, що? Як же буде: In der Hitze?

1 Кон'югація—відміна дієслова.

2 Rechnungsbuch—задачник

3 В літі панує велика спека. Hitze—спека goraco—гаряче.

4 У спеку гуляти шкідливо.

— W gorącem¹

— Як, як?

— W gorącu.

— Га, га, га! Як, як?

— W go... go... gorącosci, — пробулькотів збитий з пантелику хлопець.

— Га, га, га! — зареготався о. Телесницький. — Як ти відміняєш, як? Ану відміняй за порядком!

— Gorąco, gorąca, gorąsetu...

Знов вибух реготу вчителя.

— Після якого взірця відміняєш gorąco?

Хлопець не знав, що відповісти. Отець Телесницький став перед ним.

— Ну, ну! Після якого взірця? Так, як tato?²

— Ні.

— Ну, то, може, так, як мама?

— Ні.

— Так, як osioł?³

Хлопець скривився. Мовчав, але правою рукою почав утирати собі сльози.

¹ В горячому.

² Батько.

³ Осел.

— Ну, що ж, не видобуду з тебе? Осле, але ж gorąco відмінюється так само, як zimno¹. Отже, сьомий відмінок від zimno як буде?

— W zimnie.

— А від gorąco?

— W go... gorą...

Вірне почуття мови у хлопця бунтувалося проти тої паралели. Він розпачливо озирнувся довкола, а нарешті промовив рішуче:

— W gorączce²

Тут о. Телесницькому не стало терпцю. Він ухопив хлопця за вухо, покрутив його так, що цей поневолі витягнув високе «ай», і крикнув.

— Але ж «w gorącie», тумане! W gorąciel! W gorąciel! Запам'ятай собі це.

Якийсь лихий чи добрий демон спокусив мене підняти руку.

— Ну, а ти чого хочеш? — запитав о. Телесницький.

— Прошу отця-професора, gorąco не відмінюється, — випалив я.

— Як то не відмінюється?

¹ Зимно.

² В горящі

— Goraco, це не іменник, ані прикметник, а лише прислівник, а прислівники не відмінюються.

— Так?—протягнув о. Телесницький. — А «zimno» відмінюється, чи ні?

Я став мов розбрикане теля, що стукнеться лобом о стіну.

— Відмінюється.

— А бачиш! А як же ти перекладеш die Hitze?

— Upal¹.

— Га, га, га!—зареготався о. Телесницький. — Упав, упав, упав!—і повторюючи це слово кумедним руським виговором, він бігав, майже скакав по класі. — Га, га, га! Упав! Ну, будеш ти в мене упав! Пам'ятай, віднині ти називаєшся упав! І щоб не забув, то сядь собі ось тут! Ану, забирайся з цього місця! Переносися до тої лавки, там коло печи!

І він показав осяччу лавку. А сам побіг до таблиці, вхопив крейду їй на боковій стіні тої лавки, на самій її середині написав великими буквами UPAW.

¹ Спека. В укр. транскрип.—упал.

— Тут маєш сидіти, де твоє нове ім'я написане! Ану, марш!

Я не знав, чи плакати, чи соромитися, чи випрошуватися. Я, сказавши правду, не розумів ситуації і мовчки перенісся на своє нове місце. В класі зробився невеликий гамір; дехто сміявся; інші, видно, також не зовсім добре розуміли, чи це був дотеп, жарт о. професора, чи кара, а коли кара, то за яку провину?

IV

Та десь так за тиждень, за два по початку курсу о. Телесницький виявив вповні свій талант. Це був талант *sui generis*¹, будь-що-будь незвичайний. До його повного заманіфестування допомогла одна, здавалось би, проста й незначна річ. Одного дня, підчас години, не знати як і відки, в руках о. Телесницького появилася невеличка тростинка. Тонкий, може, на півметра довгий шматок звичайної гіспанської тростини. Ми не бачили, щоб він, входячи до класи, мав її в руках. Аж

¹ *Sui generis*—своєрідний.

підчас години—здається, підчас німецьких вправ, не знати як і відки, вона появилася в нього. Мабуть, була досі захована в халяві його чобота. Не скажу навіть, щоб ми завважили її появу. Ми всі писали щось під диктандо о. професора, і коли він, диктуючи, зі звичайним своїм розмахом ходив по класі, ми почули легкий свист. Тільки тоді сміліші зирнули на о. професора й побачили в його руці тростинку.

Розуміється, від цього педагогічного знаряддя не був для нас нічим новим. Ми не ахнули, не зупинилися в писанню; навпаки, можна сказати, що цей вид якось навіть немов додав нам більшої охоти до писання, більшого замилування до мудрости, диктованої о. Телесницьким.

Але в самій поставі, в голосі, настрою та успособленню о. Телесницького ми завважили виразну зміну. Він був оживлений, бадьорий; його очі відзискали блиск. його рухи, живість, еластичність та свободу. Від часу до часу він усміхався солодко, очевидно, любувався якоюсь думкою, може, якимись споминами, що

будилися в його душі при свисті тростинки. А скінчивши диктування, він підійшов до одного ученика в одній із задніх лавок, глянув на його розкритий зошит і, не кажучи ані слова, хльоснув його з усієї сили по зігнутих до писання плечах.

— Ой-ой-ой!—скрикнув не так може з болю, як з перестраху хлопець.

— Га, га, га!—зареготався над його головою о. Телесницький. —А ти як написав *vergeben*?

— F-e-r-g-e—слебезував ученик.

— А фау! А фау! А фау!—навчав о. Телесницький, покріпляючи кожну научку новим ударом тростинкою по плечах.

— Та я вже знаю! Знаю! Знаю!—кричав хлопець.

— Тепер знаєш, але це тобі на завтра, на послізавтра, і прісно і во віки віків амінь!—зажартував о. Телесницький по-руськи й далі періщив бідного хлопця, а сам реготався, мов божевільний.

— Прошу отця-професора!—благав ученик, крутячись на місці, а далі дав нурка й сховався під лавку.

— Зараз вилізь!—кричав учитель.

— Не вилізу, бо отець-професор мене заб'ють!—говорив переляканий хлопець з-під лавки.

— Не бійся, вже не буду бити.

Учень виліз, та в тій хвилі о. Телесницький кинувся на нього, спіймав за волосся і почав товкти його головою до лавки.

— Це за те, що ти ховався! Маєш! Маєш! О, три гудзи на чолі! Маєш мені носити їх до завтра. Га, га, га! Не смій ані змити, ані стерти, щоб я ще завтра бачив їх!

Ми, діти, помертвіли зразу, почувши свист тростинки та ляск ударів. Ми думали, що биття озвірить учителя, розсердить, розлютить його. Але де там! Доконавши цього огидного знущання над хлопчиком, наш учитель був веселий, усміхався, жартував, мало не підскакував, ходячи по класі.

— Отже, то щоб ви знали,—говорив він докторальним тоном, немов витягаючи сенс моральний із того, що, власне, сталося,—що vergeben, verjagen, vezeihen, verleihen і інші подібні слова мають на початку v, а не f. Хто ще знає таке слово?

— Verdrehen! Verderben! Vermindern!—лунали голоси з різних лавок.

— Fertig—сказав мій сусід із осяччої лавки.

— Га? Що?—схопився о. Телесницький. —Хто то сказав fertig?

— Козакевич.

— Козакевич? Ти? Як пишеться fertig?

— На початку еф.

— А пощо ж ти крикнув?

— Та я не знав, чи воно подібне до тамтих, чи ні.

— Так? То ти будеш мене на сміх підіймати?

І тростинка о. Телесницького знов почала свою педагогічну роботу.

Відтепер о. Телесницький уже не нудився, не жовк та не нидів підчас шкільних годин. Він мав пишну забаву, що, очевидно, додавала йому гумору, апетиту й здоров'я. Він входив у класу, мов укротитель диких звірів у клітку, і гуляв поміж нами, як необмежений пан наших тіл і душ. Та вдсятеро чуткіше гуляла його тростинка. То, значить, не та перша, маленька, жовта, що показала нам о. Телес-

ницького в його новій ролі. Ця перша не видержала довше двох днів напруженої праці. За нею прийшла інша, блідо-солом'яної барви, густо-суковата і значно грубша. Ця була любіша нашому катові, бо її суки причиняли більше болю, від її ударів повставав дужчий крик, писк, лемент,—і о. Телесницький серед того вереску та пекла бігав по класі регочучись, затираючи руки, підскакуючи та приговоруючи. Він особливо любив гострити свій дотеп на прізвищах своїх—не знаю, чи учеників, чи жертв.

— Козакевич! Ти походиш від козаків. Терпи, козаче, отаманом будеш!

І тростинка в роботі, чи була яка причина, чи ні. А що Козакевич був хлопчина малий, слабосилий і мав тоненький, пискливий голос, то при його зойках о. Телесницький реготався і жартував:

— Ов, ти, мабуть, не від козаків походиш, а від кози. Козю-козю-козю, бе! Козю-козю-козю, бе!

І б'є й любується несвітським вереском дитини. А покине цього, дивись, за пару мінут вчепиться Мороза за якусь помилку

в таблиці множення і вже знов жартує:

— Мороз, боже його помнож! А ти як множиш, га? Neun mal neun ist neun und neunzig,¹ так? A einmaleins! A einmaleins! A einmaleins²! Я вас буду вчити! Я вам покажу!

А коли, було, його рука втомиться і йому прийде потреба відпочити, то він, ходячи по класі, солодко всміхається, дивлячись на перелякані, заплакані лиця дітей! Чим більше було таких лиць у класі, тим веселіше почував себе о. Телесницький.

— Прийдіте, мучениці і праведниці!— приговорював він, немов присолюючи болючі рани своїх жертв.— Прийдіте, еліка праведна, еліка прелюбезна. Першій, Мороз, хтів би добре сісти, та не мож! Правда, Морозе? Другий, Корпак, чує, що й у нього щось не так. Третій, Скрипук, чує, що задок запах. Четвертий, Матківський, і в того фелер³ таківський. П'ятий, Ортинський, дістав за свій розум дитинський.

¹ Дев'ять помножити на дев'ять є дев'ятдесят дев'ять.

² А один помножити на один!

³ Фелер—з німецьк.—помилка, хиба.

Шостий, Федермесер, ів нього ist nicht besser¹.

А сьомий, Алерганд дістав mit starker Hand².

По кількох неділях такої практики довів класу до того, що діти, справді, туманіли зо страху й поступи в науці були чим-раз гірші. Хоч усі вчилися і силкувалися, як-мога встерегтися побоїв, але ніяка пильність не помагала. Боязливіші, викликані до таблиці, тратили голос, тратили пам'ять вивченого; інші, хоч і вміли, але переконавшись, що за найменшу помилку їх ждала така сама кара, як і тих, що не вміли нічого, тратили віру в себе, махали рукою і або йшли до класи в надії на ласку божу, що ану ж як-небудь страшний василіянин не догляне, не «вирве» їх, або зовсім не ходили до школи по кілька день, воліючи за неоправдану неприсутність раз дістати кару, зазнавши перед тим хоч кілька день свободи чи то в лозах над рікою, чи в ліску за містом, ніж наїдатися страху й відбирати кару день-у-день. А в класі тимчасом стояла ненастанна три-

¹ Не краще.

² Сильною рукою.

вога, лунав крик і плач і лемент, а над усім горував дикий, майже ідіотичний ре-гіт отця-гумориста.

V

Ми жили ввесь час, мов у тумані. Хлоп'ячі веселощі зeszли; діти ходили, мов приголомшені, насовлені, мов сердиті. Товариські забави були тоді ще загально заборонені й навіть карались інколи; та ученики третьої класи того року, коли й здібні були до якої забави, то хіба до такої, що починалася й кінчалася бійкою. Билися між собою, билися по вулицях з євреями, з термінаторами¹, з уличниками. Я не знаю, чи інші діти жалувалися своїм батькам та опікунам на ті щоденні побо-йовища в класі; здається, що так, бо чутка була, що деякі багатші купці, євреї, бачачи, що їх діти приносять день-у-день синяки на спинах та сидженнях, ходили жалуватися до ректора, а коли це не помогло нічого, повідбирали своїх дітей зі школи. Дехто грозив скаргою до суду, але на виграння справи не було надії;

¹ Термінатор—учень, що вчиться ремесла,

биття вважалося тоді в Дрогобичі немичним складником педагогії, а особливо елементарної. Що до себе знаю, що я нікому не жалувався, нікому не говорив про те, що діялось у класі, але пам'ять тих огидних сцен, що тяглися день-по-день цілий рік, врізалася дуже глибоко в мою душу. Тямлю, що скоро було коли знайду хвилину вільного часу, беру прут, запхаюся десь у бур'ян і січу, січу всі листочки, всі бадилля, гиляки, цвіти,—все, що можна знівечити, б'ю й січу, доки довкола мене не стане найобридливіша руїна. Багато разів господарі й господині сварили на мене за це, бо я у своїй вандалській заїлості не розбирав, чи нищу шкідливі рослини—будяки, кропиву, осет та лопухи, чи пожиточні—буряки, квасолі, помідори та іншу городовину. Надто вночі я зривався, кричав, рецитовав¹ лекції, а потім плакав, просився, так що «цьоця» не могла видержати зо мною і не раз будила мене штурханцями, питаючи напівдобродушно, а напівсердито:

¹ Рецитувати—говорити напам'ять.

— Хлопче, а тобі що такого?

Правда, я вчився добре і о. Телесницький рідко міг виловити мене на якійсь помилці. Надто місце, де я сидів, було дуже догідне: між катедрою, де з початком кожної години засідав о. Телесницький і відки своїм шулічим поглядом вибирав собі жертви, тоб-то викликав до питання звичайно тих, що мали найбільше заляканий вираз лиця і в яких, по його словам, малювалося на лиці нечисте сумління—він мав звичай викликати відразу перед градус десять або дванадцять учеників і поти питав та мучив їх, поки всі за чергою не покуштували його тростини—отже, кажу, між катедрою і моєю, цеб-то «ослячою» лавкою стояла кругла залізна піч з масивним, може на півметра високим підмурованням, і закривала мою лавку перед його зором, так що ми, горожани цієї лавки, згідно, рідко попадалися на очі о. Телесницькому, звичайно, аж тоді, коли він по перших екзакуціях попадав у веселий настрій, збігав із градуса й починав, жартуючи та підскакуючи та розмахуючи руками, бігати по класі.

А в таку пору він бував «добрий», любив, коли ученики вторували його ідіотичному сміхові й хіба виємково причепився до кого з невикликаних до градусу. Значить, я дуже рідко підпадав під руки о. Телесницькому, та, проте, вражіння того року лишились у мене не затерті, болючі й досі, і не в одному—чую це—скривили мій характер, попсували мою вдачу, причинили мені не мало душевної муки в цілім життю. Певна річ, що з іншими учениками було не ліпше. Та ні, з многими було далеко-далеко гірше.

Згадаю лиш одного. Моїм безпосереднім сусідом в ослячій лавці був якийсь Волянський—тихий та спокійний хлопчик, з головою так видовженою та сплющеною з боків, як я не бачив ні в кого потім. Хлопець був не створений для шкільної науки, а бодай для такої, як її подавали у василіян у Дрогобичі. Не знаю, як він дійшов до третьої класи, але те знаю, що в третій класі він був справді «ослом»: ані писати,—про відміни, складання німецьких речень, множення та ділення й не говорити. Я не тямлю, коли і яким

припадком він дістався до ослячої лавки, певно, не обійшлося без посередництва тростинки о. Телесницького. Але, посадивши його тут, наш кат на якийсь час лишив його в супокою. «Заривав», цеб-то запитував іноді, коли був у добрім гуморі, але, не одержуючи відповіді, вдоволявся стереотиповим дотепом: «Волянський—осел дарданський. Із нього науки, як з цапа вовни»—і йшов далі.

Я зразу, за прикладом інших хлопців, а, головне, самого вчителя, також сміявся з Волянського, називав його ослом дарданським і т. ін. Але швидко між нами виникли зовсім інші відносини. Почалося з дрібних, товариських послуг: цьому з нас треба пера, тому олівця, цей забув чорнило, той книжку—почали ми потрохи ставати один одному в пригоді. Почав я пізнавати, що Волянський—добрий хлопець. Далі, на павзах¹, виходячи зі школи або перед початком години, ми заходили в розмови. Звичайно, як селянські сини,—про рідне село, про улюблені забави,

¹ Павза—перерва.

гулянки та заняття. Оказалося, що оба ми любили ліс, любили зелені луги, наші підгірські річки, риболовлю, пташків, гриби та ягоди. Всі ті річі давали нам тему до безконечних розговорів, в яких ми інстинктом обминали «злобу дня», всю ту погань, що нас окружала в класі. Показалося ще одне—Волянський умів оповідати чудово. Він не запинався, не гикався, не повторяв поодиноких слів, як чинив, відповідаючи на питання о. професора. Його слова плили рівно, свobodно, були добірні та якісь такі мелодійні, що відразу хапали мене за серце. Оповідав, як старий, поважно, хоч ані крихти не «сидився», з якимось відтінком тихої меланхолії. Досі брешуть мені в душі його солов'ї, рівний, тихий голос: досі триває почуття чогось ніжнього, м'якого, гладкого та невимушеного, мов гладесенька, довга шовкова нитка тягнеться десь у безмежну далечінь—це вражіння його оповідань. Змісту їх не тямлю, але вражіння не затреться в душі до смерті. Коли було зачне оповідати, то зараз немов інший робиться, немов якийсь окремий, чужий

дух вступає в нього й говорить його устами. І ніколи не повторявся, не говорив про те саме й тими самими словами. Все знав щось свіже, а, може, лише таким свіжим способом оповідав.

Швидко я засмакував у його оповіданнях, мов бджола в меді з чужого улія, і зробився майже невідступним його товаришем, а, властиво, слухачем. Я почав ходити до нього на квартиру, пробував переробляти з ним, що мали ми завдане на завтра. Волянський ішов на ту роботу, аки овча на закланіє. Посидимо було з півгодини, помучимось. Що було до писання—рахункові задачі, німецькі задачі, те попишемо, а, властиво, Волянський відпише від мене, а усного не може захопити.

— Ні,—скаже сумно,—не береться це моєї голови. Ось, послухай лише!

І ми засядемо де-будь у куті—чи то в пустій комірці, чи в огороді, де нас ніхто не чує, і він почне оповідати. Коли вичерпалися його власні вражіння та описи, він перейшов до казок. І диво! Той хлопча, що не міг ні за що зятимити, як відмінюється die Biene, а як der Bär, скільки

буде 7×8, а скільки йде 7 у 65—той сам «осел дарданський» знав напам'ять невичерпану силу казок і вмів оповідати їх так складно, так гарно, так плавно, що я, привикши змалку чути добрих сільських оповідачів і то добрих на різні лади, і жартливих, і сумовитих,—при його оповіданнях сидів, мов зачарований. Досі я згадую про цього хлопчину, як про невияснений для мене психологічний феномен. Коли почислити до купи весь час, який він ужив на оповідання в моїй присутності, то, певно, вийде, що найменше тиждень, коли й не більше, і весь той час Волянський оповідав плавно, рівно, до речі, без зайвих фраз і, що найцікавіше, ніколи не повторив одного й того самого оповідання два рази. Його оповідання плило гармонійно, мов невеличка підгірська річка, що лагідно туркоче, ніде не спиняється, ніде не творить ані великих закрутів, ані тихих плес, ані шумних водоспадів і ніколи не вертає назад. Я був так очарований його казками, що, хоч плохий каліграф, пробував записувати їх—звісно, з пам'яти, вечером у себе дома.

Але де там! Не йшло! Чар його оповідання лежав у його голосі—тодішня моя дитяча рука не була здібна перенести ані крихти всього того на папір, і я, знеохочений, кидав свої записки в огонь.

Можливо, що я прибільшую трохи, тобто, що в моїй уяві крізь призму довгих літ і трагічної смерти того хлопчини його постать виросла понад свій дійсний розмір. Сконтролювати цього не можу; спомини, це справді—*Dichtung und Wahrheit*¹. Чим більше й щиріше мемуарист силкується перенести вповні з усіма фарбами й тонами той образ давно минулих подій, що лишився в його душі, тим більша небезпека, що він до того образу додасть щось зайвого, пізнішого, нанесеного течією часу. Але ж зусилля в противний бік, подати лише голі контури, картини, лише силуети або навіть дерев'яні рями—ще шкідливіше для вірності споминів, бо дає скелет замість живого тіла, пустопорожню тінь замість конкретної дійсності.

¹ Поезія і дійсність

Нехай же мій малий товариш Волянський стає перед вами в тій проясненій подобі, в якій він живе в моїй душі! Навіть коли в дійсності він був менше інтересний, мав менше оригінального таланту, ніж мені здавалося тоді і здається тепер,—кому яка шкода з того? А злочин того, що був—знов так здається мені—причиною його смерті, через це таки не буде менший.

А причиною його смерті був не хто інший, як той сам наш учитель і кат, о. Телесницький. Не тямлю докладно, як воно вийшло, досить, що раз він «узявся до нього по-своєму!» Викликав його до градусу, почав питати й зараз на першій хибній відповіді так засміяв, закрпив, загулюкав його, що бідний хлопець зовсім забув язика в роті.

— Волянський, та бо ти в нас таки нічого не вчишся!—кричав о. Телесницький, торгаючи його то за руку, то за вухо, та скачучи довкола нього, мов кат довкола грішної душі.—Я тебе вже не раз заривав, остерегав, упоминав, а ти ні, та й ні. Га, сину, то так не можна! Мусимо раз по-

дивитися тобі там, відки ноги ростуть! Ану, цензоре, помічники! Простягніть його!

Цензор і помічники прибігли, як стій. Волянський зразу стояв, як оголомшений, не плакав, не просився, лише глядів якимись безтямними очима на о. Телесницького. Цей входив чим-раз у ліпший гумор.

— Ану його! Кладіть! Або ліпше чекайте! Його тато бідний, тратився на штанята.

Волянський кинувся, мов ужалений. Я бачив здалека, як його бліде лице нараз обіллялося краскою. Він кинувся до колін о. Телесницького, почав обіймати їх, благаючи помилування:

— Прошу отця-професора! Я вже буду вчитися! Не буду ні їсти, ні спати, доки не навчуся всього! Прошу мені дарувати ще цей раз! Лиш цей останній раз!

— Ні!—радісно кричав о. Телесницький, аж у долоні плещучи.—Ану, беріть його!

Цензор і помічники вхопили Волянського за руки, почали розщібати його штани.

— Прошу отця-професора! Лиш не на голу! Лиш не на голу! Я вже буду терпіти, буду лежати тихо. Лиш не на голу!

— Ні! Навмисне ні — кричав о. Телесницький. — Ти засидівся занадто, треба тобі всипати такого, щоб ти хоч пару днів не міг сісти.

І він пішов до вікна і взяв у руку грубу, метрову паличку з вільхового прута, суковату, покриту негладкою корою. Кілька днів уже жалувався о. Телесницький, що не може наставити тростин на нашу класу, а оце того дня ми побачили на кожному вікні наставлені по дві такі вільхові палиці. Ми не знали зразу, пощо вони там стоять — одні догадувалися, що для піддержування фіранок, інші міркували, що це тички для тичення квасолі, що росла під вікнами в монастирському огороді. Про властиву ціль тих знаряддів, ту, яку глухо відчувала шкіра кожного з нас, ніхто не важився висловити здогаду. А, проте, всі з респектом¹ гляділи на ті загадкові палки, і хоч учителя не було в класі, ніхто не важився доторкнутись до них, а тим менше повикидати геть, у город або на вулицю. Тепер, коли

¹ Респект — повага.

о. Телесницький взяв у руки один із тих бучків і, помахуючи ним, весело наближався до своєї жертви, ми раптом зрозуміли їх призначення. Тимчасом з Волянським зробилася несподівана зміна. Неминуча та й ще ганебна бійка, якої досі не бачила наша класа і якої він мав бути першою жертвою, довела його до одуру. Цей на вид слабосилий та невеличкий хлопчина почув у собі силу розпуки. Він шарпнувся, штовхнув одного помічника кулаком, а другого, що розпинав його штани, коліном у груди, і оба відскочили від нього. Цензор Заяць держав його ззаду й кинув ним на градус. Він, закусивши зуби, почав фицкати ногами. Отець Телесницький, з буком у руках, заскакував коло нього, та ось Волянський махнув чоботом якраз у тій хвилі, коли вчитель схилився вниз, і чобіт ударив його в самі зуби.

— Овва!—скрикнув о. Телесницький, хапаючи себе долонею за рот. Із розтовченої губи потекла кров. Біль о. Телесницького був, мабуть, не дуже сильний, бо він, вийнявши з кешені хустку, лівою рукою приложив її до рота, а в правій

замахнув палицею і, не тратячи доброго гумору, говорив далі:

— Е, сину! Так ти ось як? Ну, це в нас не йде! Цього ми не можемо дарувати! Ану, кладіть його!

Помічники тимчасом разом із цензором таки перемогли Волянського, стягли з нього верхні й нижні штани і простягли його на градусі. Оба помічники держали цупко за ноги, цензор сів на його плечах, придержуючи обома руками його руки, а о. Телесницький кинувся що-силю бити бучком по голому тілі. Зараз за першим ударом Волянський крикнув страшенно. О. Телесницький зупинився; він смакував цей крик болю і не міг здержати себе, щоб не зажартувати:

— А, прецінь, ми раз получили від тебе людський голос! Ану, ще раз!

Другий удар—новий неслівський окрик.

— О, це ще краще!—жартував о. Телесницький.—Зовсім так, як у тій пісні співається: «Dobyl tak pięknego głosu baraniego, aż się stary Józef przestraszył od niego»¹.

¹ Видобув такий гарний баранячий голос, що старий Йосиф перестрашився його.

А потім удари посипалися густо, градом.

— Ти мене до крові, то й я тебе до крові! Кров за кров! Кров за кров!—приговорював о. Телесницький.

І він сік, сік... Крик, виск, пищання нещасного хлопця, ніщо не зворушувало ката. Ось із-під вільхових сучків показалася кров, потекла струмком по білому тілі, на сорочку, на дошки градусу. Отець Телесницький ще бив. Вільхова палка була забризкана кров'ю, а з неї кров підчас розмаху почала бризкати по білих стінах класи. Волянський лежав тихо, очевидно зомлів.

Отець Телесницький зупинився. Дихав важко з натуги. Закривавлену хустку відняв від уст, потім вийшов на коридор, приніс склянку води і хлюпнув на зомлілого хлопця. Цей отворив очі й застогнав.

— Га, га, га! Пане Волянський! А як вам дрімалося?—жартував о. Телесницький.

— А що, знаєте тепер, як то смакує? Ну, допоможіть йому вбиратися!

Цензор і помічники підняли Волянського, привели в порядок його одягу, раз-у-раз піддержуючи його.

— Ну, що ж ти, не маєш сили сам стояти на ногах? А мав силу вибити мені зуби! Го, го, синку! Бачиш тепер, як то в нас виглядає? Ади!¹

І він показав йому закривавлену палку і криваві крапки по стіні, що набризкали з неї.

— Бачиш? А знаєш, як то називається? Отже, знай, це кутя з маком! Ти бачив, як на святий вечір кидають її на стелю і вона отакими бризками прилипне до стелі? Що тоді приговорюють? Не тямиш? Правда, кажуть: «Сійся, родися жито, пшениця, всяка пашниця!» Так само й у нас. Із отакого сім'я має вирости пильність, умілість, послух, покірність, пошанування старших і всяка інша пашниця. Ну, а тепер іди на місце.

Волянський, тихо стогнуци, стояв на місці. Помічники цензора взяли його під руки й повели до лавки.

Сідаючи, він скрикнув з болю.

— Га, га, га!—реготався о. Телесницький. —А що, бігають мурашки? Шкребо-

¹ Ади—гляди!

тять хрущі? А видиш, як то .недобре засиджуватися на однім місці! Га, га, га! Смійтеся, хлопці! Смійтеся!

І вся класа зареготала силуваним сміхом.

— От-так! То гарно! Так належиться! Не правда, я вам не казав, що ви повинні тоді сміятися і тоді плакати, коли я вам скажу? Видите, преці я довів вас до того. Добре, хлопці! Хвалю вас за це!

Поки йшов регіт у класі і все оте дике знуцання над дитячими душами, я в осячій лавці обік покараного товариша душився від плачу. Мене щось стискало за горло, пекло внутрі, проймало болем, соромом і жалем, мов би я сам був винен усьому тому, що тут сталося, мов би я сповнив тяжкий злочин, дивлячися спокійно на це катування, не кричачи гвалту або не лягши сам під удари. Я потайки схилювся і цілував і слізьми обливав холодну руку Волянського.

Він сидів обік мене блідий, як труп. Ані кровиночки не було видно в його лиці, ані в губах. Очі й лице були мокрі від сліз. Він зирнув на мене не то з

зачудуванням, не то з німою подякою, і прошептав:

— Проведеш мене додому?

Я кивнув головою.

— І скажеш господині все, як було?

Я ще раз кивнув головою. Ми замовкли. Отець Телесницький уже бігав по класі, розмахуючи кривавою паличкою, і шукав нової жертви для свого люджерного гурму.

Я провів Волянського на його квартиру і розповів усе його господині. Бідна міщанка аж за голову вхопилася, побачивши скатовану дитину. Відмочуючи та віддираючи криваві штанці від його ран, вона ридала, як по своїй власній умершій дитині. Вона проклинала нелюда-манаха, грозила, що піде до ректора, що покличе лікаря, щоби списав *visum repertum*¹ та, мабуть, не зробила цього. Одно лише зробила—положила Волянського до ліжка. Коли я прибіг вечором, він лежав у сильній гарячці й не пізнав мене. Аж тепер прийшов лікар і нагнав мене додому.

¹ *Visum repertum*—посвідка про побої.

Більше я не бачив Волянського. За тиждень він умер на запалення мізку. Ми ховали його з парадом, вся школа парами ходила на похорон. Усім було весело, бо той день був вільний від науки.

VI

Та це я перехопився трохи в хронологічному порядку подій, забігши аж до покарання Волянського, що було кульмінаційною точкою всіх огидливих подій, яких свідком довелось мені бути того страшного року. Отець Телесницький не відразу й не без певної боротьби з нашого боку довів нас до того, що ми плакали й сміялися по його наказу.

Певна річ, ця боротьба була зовсім дитяча. Про якесь свідоме, солідарне поступування, про можливість якогось супротивлення, якогось протесту з нашого боку в нас не було ані думки. Навіть на це, щоб жалуватися кому-будь на поступування нашого господаря класи, ми не швидко надумалися. Та й кому було жалуватися? Що до ректора о. Барусевича, то хоч ми й любили його і вважали

справедливим, але доступу до нього не мали.

Отець Телесницький упередив нас, сам раз-у-раз жалувався на нас, що ми ліниві, непослушні, свавільні й що без бійки не можна собі з нами дати ради. Очевидно, він таким способом загороджував поле всякій скарзі з нашого боку на биття та жорстокість. Навпаки, під впливом його наговорів, о. Барусевич кілька разів приходив до нашої класи, вичитував нам гострі догани та докори, побув, звичайно, з півгодини на лекції, а переконавшись наочно, що хлопці, справді, зле відповідають і мало вміють, повторяв свої докори й догани й відходив, здвигаючи плечима, очевидно, лишаючи о. Телесницькому вільну руку робити з нами, що його душа забажає.

Свійому улюбленому катехитові о. Красицькому ми найскоріше були б пожалувалися, та, на жаль, він зараз з осені захорував і науку релігії замість нього обняв той сам наш кат о. Телесницький. Аж десь по різдвяних святах о. Красицький видужав настільки, що міг прийти до нашої класи.

Він увійшов, як звичайно, потиху, так, що ми не чули його кроків, потім, прожогом отворивши двері і, мов із засідки, зазираючи до класи та регочучись своїм веселим, добродушним сміхом:

— Га, га, га!

Ах, але це не був його звичайний, давній сміх! Це була якась силувана, позичена веселість. І лице о. катехита не було давнє, кругле, здорове, радісне, з блискучими, веселими очима. Тепер воно було якесь запале, цеглясто-червоного кольору, з чорними колесами під вигаслими очима, із жовтими плямами на висках. Та й ми на його сміх не відповіли по-давньому, дружнім, веселим реготом, але, як миші в пастці, сиділи мовчки, насовлені, та тільки дехто знехотя всміхався. Отець катехит звільна, з простягнутою наперед головою, надійшов на середину класи, став і довго роззирався по учениках, немов шукаючи чогось загубленого, або, мов заблуканий, роззирається, не можучи зміркувати, в яке місце зайшов він, блукаючи.

— Діти!—скрикнув він нараз з якимось

жартливим острахом у голосі.—А вам що такого? Чого так сидите, мов раки в торбі? Чому не смієтеся? Як то, ви не тішитесь моїм приходом?

— Тішимося,—відповіли ми.

— Але як? Ов, ви вже, бачу, забули, як треба дітям тішитися. Що ж, як же вам жилося за той час, поки ми не бачились?

Ми мовчали. Отець катехит почав випитувати одного по однім, почав, як то кажуть, тягти за язик, і тільки по якімось часі довів до того, що один, далі другий, далі третій розплакався і почав оповідати свої пригоди. Отець Красицький зразу не хотів вірити, велів одному, другому, третьому роздягатися і аж ахав, аж руками об поли бився, бачачи на дитячих тілах численні синяки, струпи та шрами із загоєних ран.

— Бійтеся бога! А це що таке?—мовив він.—Хіба ви не вчитеся, не пильнуєте школи, робите о. Телесницькому збитки?

Та нараз, не слухаючи наших відповідей, додав:

— Ні, хоч би ви були не діти, а стадо

овець, то й то так знущатися було б гріхом. Ну, ну, цитьте! Вже я поговорю про це з о. Телесницьким і з о. ректором, якось то воно буде.

Бідний о. катехит, очевидно, не знав, що своїм добрим наміром ще погіршить наше положення. Другого дня, перед першою годиною, рано прибіг на наш коридор монастирський лямполіз—ученик із четвертої класи, що жив у монастирі, діставав тут харчі й одєжу (головно, завдяки о. Красицькому), вчився в школі й рівночасно співав у церковнім хорі та сповняв ролю паламаревого помічника,—і, викликавши скількох учеників нашої класи, в тім числі й мене, на коридор, мовив з видом немалою клопотання.

— Бійтеся бога, хлопці, що ви наробили вчора?

— Та що таке?

— Пощо ви наговорили о. катехиті, що о. Телесницький б'є вас?

— Або що? Хіба це не правда?

— Та що з того! Тепер будете мати біду.

— Яку?

— Вчора в рефектарі¹ о. катехит почав ганьбити о. Телесницького. Зразу говорив лагідно, а коли о. Телесницький сказав, що то неправда, що хлопці ліниві та свавільні, а про биття набрехали, о. катехит розсердився. Так розсердився, що я ще ніколи не бачив його такого сердитого. Почервонів увесь, як буряк, кинув ложку та як не крикне: «Отче, що ви без серця, це я бачив учора, оглядаючи синяки та струпи на тих дітях. А тепер бачу, що ви й без чести. Ви дуже помилилися в виборі свого звання. Вам треба було йти на псобийника, не на священика й учителя». Тут о. Телесницький зірвався з місця й почав і собі щось кричати, о. ректор почав утишувати їх, а мені веліли забиратися геть із рефектара. То я вже не чув, що там було більше, лиш те знаю, що о. катехит, прийшовши з рефектара, зараз положився до ліжка й почав кашляти кров'ю. Я побіг по доктора; отже, не знаю, що казав доктор, але о. катехит лежить хворий.

¹ Рефектар—кімната відпочинку для вчителів у школі.

Лямполиз угадав. Отець Телесницький прийшов до класи в надзвичайно веселім настрою і задав собі того дня багато праці з нами: не спочив, поки вся класа один у одного не закуштувала буків, не виключаючи навіть цензора Заяця, з яким кілька мінут вели завзяту боротьбу чотири що-найдужчі хлопці і якого повалено на градус аж при власноручній допомозі о. Телесницького.

Ото була для нього радість! Немало дотепів висипав він того дня, а найудатніший¹ був останній.

Він написав на таблиці великими буквами:

«Dnia 15 grudnia wielka kleska w III klasie»².

А під тим по-руськи:

«Дня 15 грудня великая кляска в III клясе».

— Га, га, га!—реготався він.—Ану, ти, Упав!—це він до мене так.—Чому то називається кляска?

— Бо як б'ють, то кляскає, ляск іде—відповів я.

¹ Удатний—вдалий.

² Дня 15 грудня велика програна битва в III класі; програна битва—kleska (кленска).

— Добре! Отже, маєте мені кожний на завтра переписати це по 100 раз, а то на те, щоб ви той день і ті слова затамили собі на ціле життя, і щоб знали, як перед одним професором жалуватися на другого.

Отця катехита Красицького ми вже більше не бачили в класі. Після тої пам'ятної сцени в монастирськім рефектарі він як зляг у постелю, то вже не піднявся з неї, хоча дожив іще до тої пори, коли о. Телесницького перенесено з Дрогобича до Добромиля. Той сам «лямполіз» оповідав мені, що, виїжджаючи з Дрогобича, о. Телесницький хотів було зайти до келії хворого о. Красицького й попрощатися з ним. Але хворий не велів впускати його.

— Ніколи в моїм життю я не бажав нікому зла, не сварився ні з ким і не пам'ятав заподіяної мені кривди, ані зневаги. І о. Телесницькому я не пам'ятаю того, що він говорив мені. Але того, що він робив з дітьми, я не прощу й не розгрішу ніколи. Бог, як хоче, може простити, але я не бог. Коли через це грішу,

то радо понесу цей гріх на той світ. Але мені здається, що я сповнив би десять раз більший гріх, якби подав йому руку, якби дружньо стиснув ту руку, сплямлену найтяжчим злочином: систематичного, масового дітовбивства.

Та поки-що о. Телесницький мав необмежену власть над нашою класою і задержав її до кінця року. Правда, йому прийшлося побороти ще одну опозицію, але з цею він упорався ще легше й швидче, як з о. Красицьким. Ця опозиція, це був «пан Білінський», інтересна поява тих час і про яку годиться тут сказати кілька слів.

Ми, діти, не знали докладно, хто такий той пан Білінський, хоча він був щоденним гостем у нашій школі. Лише пізніше я довідався, що це був колись народній учитель, який по довголітній праці осліп на очі, стратив службу і, не маючи іншого способу життя, а, може, кермуючись і іншими мотивами, ідеальнішого характеру, осів у Дрогобичі, купив чи винаймив невеличкий домок десь на Ткацькій вулиці чи над Солоним Ставком, і

отворив там sui generis пансіон для незможних учеників. Він приймав до себе дітей заможніших селян або й священиків на квартиру, по десять, дванадцять або й п'ятнадцять; його жінка й наймичка варили їм їсти, прали шмаття, шили одержу, навіть шапки (по тих шапках, незугарних та однакової форми, які ми прозивали гірканями, можна було й пізнати пансіонистів пана Білінського), а сам пан Білінський виконував над ними не лише домашню опіку, але, надто, і працю корепетитора¹, перероблював лекції, випитував, доглядав писемних вправ. Хоч не здібний до публічної служби, він, проте, не був зовсім сліпий; не знаю, яка була в нього слабкість, досить, що бачити він міг лише зовсім зблизька, притулюючи книжку майже аж зовсім до носа або носа до таблиці, а ходячи або сидячи, раз-у-раз махав головою то направо то наліво, мов перебігаючи зблизька очима рядки якоїсь дуже великої книги і, по скінченню одного, живо біжачи знов до

¹ Корепетитор—репетитор.

противного кінця. Та що було найцікавіше в появі пана Білінського, так це те, що він виробив собі в о. василіян незвичайний на ту пору привілей; що-день, разом зі своїми пансіоністами, приходив до школи, розміщував їх по класах і сам сидів у школі увесь час шкільної науки, годину в тій класі, годину в іншій. Він сідав звичайно в останню лавку, прислухався науці, особливо пильно вважав, коли питано кого з його пансіоністів, іноді в таких випадках робив свої уваги, або, ніби-то докоряючи хлопця, старався зручно піддати йому добру відповідь.

До інших хлопців пан Білінський зовсім не творився, та, проте, всі ми любили його. Підчас павз він сидів тихо, не боровив нам ані кричати, ані бігати, терпеливо дихав несвітською курявою, яку збивало 60 або 70 пар хлоп'ячих ніг, а коли не раз перед годиною німецького або рахунків ціла класа не знала напевно чи якогось родівника, чи якогось рахунку, ми оберталися до пана Білінського, і він ніколи не відмовляв свого пояснення. Його пансіоністи сміялися з нього, з його скупости

(він був скупий і, поперед усього, для себе, ходив у біднім міщанськім убранню, густо вкритім латками, і призвичаював також своїх пансіоністів до можливо простої та скромної одежі), але, проте, любили його за його терпеливість та добродушність. Загальнозвісний був у Дрогобичі жарт, що пан Білінський знає для непослушних та лінивих у своїм пансіоні одну-однісіньку кару—наколоти провинника своєю власною, тиждень неголеною бородою.

О. Телесницький зразу толерував¹ пана Білінського у своїй класі. Інколи навіть у сумнівних для нього наукових питаннях він обертався до нього:

— Пане Білінський, а ви як гадаєте?

Пан Білінський уставав із свого місця і, махаючи ненастанно головою, загику-ючись, глухим голосом відповідав або, вийшовши до таблиці, помагав виробити рахунок.

Призвичаєний до давньої практики василіянської школи, пан Білінський ніколи не протестував, коли вчителі у класі били

¹ Толерував—терпів.

учеників. Навпаки, іноді, коли кара тра-
фила когось із його пансіоністів, що дався
йому взнаки чи то непослухом, чи лінив-
ством, і котрого він, проте, не важився
карати дома, він висловлював своє вдо-
волення глухим буркотанням:

— А так, так, так! Так йому треба.

Почувши кілька разів такі голоси одо-
брення з уст пана Білінського, о. Телес-
ницький ще більше полюбив його й пово-
дився у класі так, як коли б там зовсім
не було ніякого постороннього свідка.
Яке ж було його зачудування, коли одного
разу, в часі надзвичайно «веселої» години—
веселої для о. Телесницького, а болючої
для кільканадцятьох учеників—серед за-
гальної мертвецької тиші заляканих дітей
почулося з кута, з останньої лавки, голосне
хлипання. Пан Білінський, скулившись і
притуливши лице до лавки, плакав ревними
сльозами.

— А там що таке?—скрикнув о. Телес-
ницький.

Ніхто не відповідав. Хлипання чути було
далі.

— Пане Білінський! Це ви? А вам що таке?

Пан Білінський устав, махаючи головою, швидче, ніж звичайно.

— Вибачте, отче професоре! Так мене за серце вхопило.

— Що вас ухопило?—смішливо питав о. Телесницький, наближаючися до останньої лавки.

— Таке... яке вас не хапало ніколи. Жаль... отих бідних дітей.

— Ого!

— Та й ще одне... Безсонниця. Вже два місяці, отче-професоре, ані одної ночі не можу заснути спокійно.

— А то чому?

— Та все через отих дітваків.

— А видите! Такі лямпарти¹. І як же ж тут...

— Ні, отче профе...фе...соре—перервав його пан Білінський.—Не лямпарти. Поки день, не можу на них жалуватися. Вдень вони тихі, пильні, вчаться. А вночі кричать крізь сон, плачуть, кидаються. Знаєте, отче профе...фе...фесоре, я вже два місяці ані одної ночі не можу спати спокійно.

¹ Лямпарт—лайка, босяк.

Отець Телесницький аж тепер зрозумів. Його лице налилося кров'ю. Ми всі сперли дух. Ми думали, що він кине́ться на старого сліпого вчителя, а що найменше, хльосне його палицею, яку власне держав у руках. Але ні, гумор переміг.

— Га, га, га!—зареготався він.—Ади, я й не знав, що пан Білінський уміє жартувати. А знаєте, пане Білінський, я б вас запитав одну річ. Ви бачите букви у книжці?

— Як ве-ве-великі й зблизька.

— Ну, а діра, якою виходиться з цієї класи, досить велика. А як підете до дверей, то вона буде досить близька, рукою насмотрите. І прошу мені забиратися зараз і не показуватися більше.

— Отче професоре, я вже десять літ тут сиджу і ні від кого не чув такого слова. Мені о. ректор дозволив.

— Ідіть до о. ректора, чи до самого о. каноніка, а доки я тут господарем класи, то я тут маю до розказу, а не хто. І щоб я вас не бачив тут більше, бо не буду вважати на ваш вік і на вашу сліпоту, але велю викинути вас за двері.

— Отче профе...фе...фесоре! Отче профе... фе... фесоре,—булькотів пан Білінський, утираючи від сліз свої сліпі очі, та й урвав, і, взявши під паху свою шапку—в нашім жаргоні це була «обергіркня»—звільна хлипаючи, пішов із класи.

Більше ми його не бачили.

VIII

Позбувшись з класи цього єдиного постороннього свідка своїх подвигів, о. Телесницький міг забавлятися з нами по всій своїй уподобі. Тепер ніхто не стояв йому наперешкоді. До великодня з первісних 80 учеників лишилася в класі лише половина. Найцікавіше було те, що наш добродушний о. ректор не бачив і не знав нічого; а втім, хто знає, може він і пробував уговкати о. Телесницького, та не міг? До нас, дітей, доносилися глухі чутки про ворожнечу, яка повставала проти о. Телесницького в місті, і то в різних верствах. Раз, говорено, коли о. Телесницький з о. ректором показався в цукорні, присутні там багаті купці, не вважаючи на о. ректора, викинули нашого

вчителя за двері. Була чутка також, що на Задвірнім передмістю парубки засідалися на нього, чуючи, що він має в суботу приїхати на фільварок, який мали там о. василіяни. Нещастя хотіло, що замість о. Телесницького поїхав інший братчик—і пізнім вечором його принесли зомлілого та покривавленого, а на його плечах написала якась милосердна рука крейдою: «Вибачай, брате, але дідько тебе знав, що ти не Телесницький».

А о. Телесницький учителював і бавився. Останні місяці шкільного року він майже не вчив, тільки знущався над дітьми. Йому замало було побоїв, він добирав способів, щоб мучити душі більше, як тіло. Він уже не карав інакше, як лише на «голу», і продовжував кожну кару на п'ять, десять, або й більше минут. Коли бідного делінквента¹ з оголеним задом поклали на градусі або на лавці й цупко взяли в руки, о. Телесницький наблизиться і сильно свисне палкою, але не б'є—і регочеться до розпуку, коли бідна жертва, ще не

¹ Делінквент—засуджений на кару.

почувши болю, лише чуючи свист палки, заверещить із самого страху.

— Але ж, гов! Синоньку! Чого кричиш? Адаже ще тобі нічого не сталося!—промовляє він.—Ну, скажи, болить тебе?

— Ні—відповідає бідний мученик.

— Ну, бачиш. А тепер?

І тут сильний удар падає на голе тіло.

— Ну, тепер то що іншого. Тепер можеш собі йойкнути.

Улюбленою його забавою був торг з делінквентом.

— Бачиш, ти нині не вмів лекції. Ну, скажи сам, що тобі належиться?

— Прошу отця професора, я вчився!—з плачем запевняє ученик.

— Ну, добре, вчився, але не вмієш. Що ж тобі за це належиться?

Коли ученик не відповідає, він береться сам оцінити число ударів. Коли ученик скаже мале число, він ніби пристане на це, але жадає, щоб бідний хлопець приймав їх мовчки, без крику, як належну данину. Коли хлопець пристане, він б'є з такою силою, що хлопець, хоч і не рад, мусить крикнути, а тоді о. Телесницький тріюмфує:

— Га, га, сину! А де наша угода? Ти кричиш? Ну, вибачай, за це тобі подвоїться порція. Я тому не винен.

Нарешті, скінчився той рік, певне, найстрашніший, найфатальніший рік мого життя. Ми радісно розсталися з о. Телесницьким і більше вже не бачили його. Його перенесено з Дрогобича до Добромиля і зроблено монастирським проповідником. Згадка про нього довгі літа важкою зморою лежала мені на серці, не вигасла й досі й не вигасне до моєї смерти.

Хто він був? Навмисний злочинець, чи *sui generis* доктринер, що робив це в добрій вірі, чи божевільний, що якоюсь помилкою замість у Кульпарків¹ дістався на вчительську катедру у Дрогобичі, я й досі не знаю. Я довго не важився відновлювати в душі спомини про нього. Та годі вагатися. Оце ж і скидаю з душі хоч часть тих важких споминів. Нехай вони п'ятном нестертої ганьби та прокляття впадуть на його пам'ять і на тих, що поставили та

¹ Кульпарків—лікарня для божевільних у Львові.

толерували його на тім становищі, і на
всіх тих, що вчительство трактують, як
жорстоку іграшку та задоволення своїх
диких інстинктів, а не як велике діло
любви, терпеливості й абнегації¹.

1903 р.

¹ Абнегація—самовідречення.

Всеукраїнське Робітниче Кооперат. Вид-во ВУРПС

„УКРАЇНСЬКИЙ РОБІТНИК“

ПРАВЛІННЯ—Харків, Палац Праці, пом. 126.

ТЕЛЕФОНИ—8-76, 44-04, 44-05, 29-88.

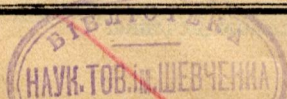
ЦЕНТРАЛЬНА КНИГАРНЯ ТА СКЛЕП—Пл. Рози Люксем-
бург, Палац Праці, 52-05.

ФІЛІЇ ТА ПРЕДСТАВНИЦТВА

в Харкові, Дніпропетровському, Одесі, Артемівському,
Дуганському, Сталіно, Маріуполі, Кривому-Розі, Єна-
кієво, Микитівці, Макіївці, Кринатівці, Алчевському
та інш. містах.

ВИЙШЛА З ДРУКУ Й НАДІЙШЛА ДО ПРОДАЖУ ХУДОЖНЯ ЛІТЕРАТУРА:

Українською мовою	Ціна
Амп П'єр.—Оповідання	7 коп.
Гордієнко К.—Червоні роси	6 „
Гордієнко К. Харчевня „Розвага друзів“	10 „
Горький М.—Двадцять шість і одна .	10 „
Леонтович В.—Салдатський розрух .	10 „
Гюї де-Мопасан — Селянські опові- данья	10 „
Гермінія-дур-Мюзен—Патріот	35 „
Окунів Я.—Газ професора Морана (уто- пічний роман)	45 „
Стефаник В.—Лесева фамілія та інш. оповід.	10 „
Франко І.—Сатири	10 „
Штангей В.—Батрачка	25 „
Юрезанський В.—Оповідання	15 „
Гюї де-Мопасан—Бродяга	10 „
Винниченко В.—Записна книжка . . .	8 „
Слісаренко О.—Сліди бурунів . 1 крб.	40 „
Стефаник В.—Новели	7 „
Винниченко В.—Голод	7 „

31. 862

„Дешева бібліотека“

Видавництва „З

Від № 1 до №

№ 92. Стефаниї—Син

№ 63—64. Слісаренко

СТАЦЬКО

№ 65—66. Конюбин

№ 67. Стефаниї—Пал

№ 68. Ковальський—У

№ 69. Конилевко—Кл

№ 70. Слісаренко—Піп

Сто тисяч сил

№ 71. Винниченко—Лавлюг

№ 72—76. Винниченко—Босак

№ 77. Стефаниї Злод. й. Кленові листки

№ 78—80. Винниченко—Радість

№ 81. Слісаренко—Алхемик Каяовір Душта

№ 82—84. О. Слісаренко—Плантації

№ 85. С. Черкасенко Юліана

№ 86. І. Франко—Хлопська комісія. Добрий

заробок

№ 87. В. Винниченко—Кузь та Грицунь

№ 88. Марко Вовчок—Ковачка

№ 89—90. В. Винниченко—Купля

№ 91. С. Черкасенко—Сашків кінець

№ 92—93. А. Головка—Товариші

№ 94. С. Черкасенко—Вони перемогли

№ 95. В. Винниченко—Темне сила. Промінь

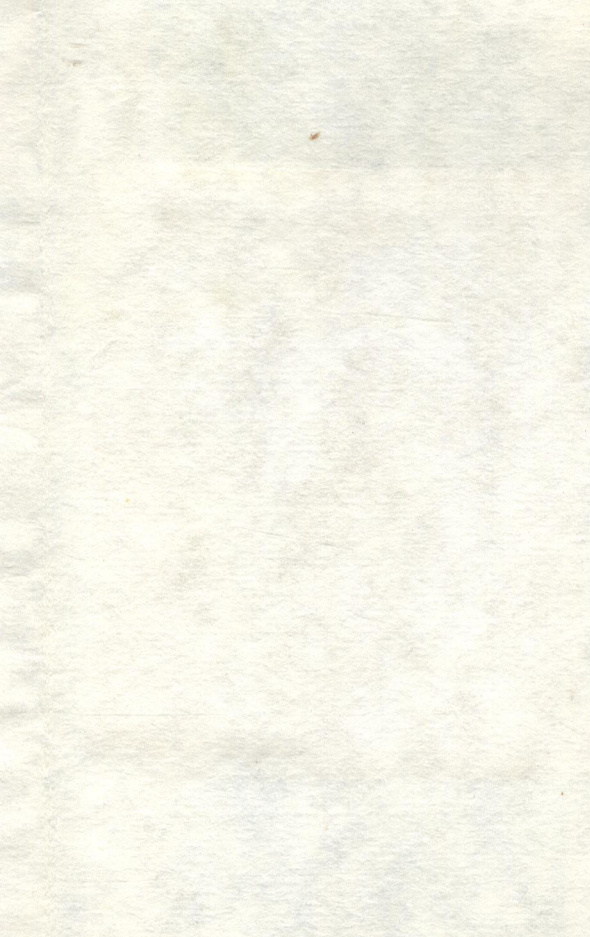
сонця

№ 96—97. І. Франко—Отель Гуморист.

№ 98—99. Коробленко—Річка грає

№ 100. А. Головка—Червона хустинка

Ф $\frac{I}{0-825}$

31.862

$\Phi \frac{I}{0-825}$

